

EPISCOPUL IGNATIE (TRIF)

**SFÂNTUL
GRIGORIE PALAMA**
și teologia energiilor necreate

Cuvânt-înainte de
Protopresbiter Prof. Andrew Louth

Ediția a II-a, revăzută și îmbogățită,
cu bibliografie actualizată

Spandugino & Horeb

CUPRINS

<i>Cuvânt-înainte</i> de Protopresbiter Prof. Andrew Louth	9
Notă explicativă și mulțumiri	13
Introducere	15
I. PERSONALITATEA DUHOVNICEASCĂ, TEOLOGICĂ ȘI CULTURALĂ A SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA	21
1. Repere biografice	22
2. Repere bibliografice	39
a. Tratatate cu caracter monastic și duhovnicesc	40
b. Tratatate cu caracter dogmatic și apologetic	44
c. Tratatate dogmatice sub formă de epistole	59
d. Omilii	70
3. Repere doxologic-liturgice	71
II. CONTROVERSA ISIHASTĂ – UN SURVOL ISTORIC ȘI TEOLOGIC	77
1. Faza varlaamită (1334–1341)	80
2. Sinoadele antiisihaste (1342–1344)	96
3. Faza akindynită (1341–1347)	99
4. Faza gregoranită (1347–1351)	103
5. Faza kydonită (1351–1368)	110
III. TEOLOGI ANTIPALAMIȚI ȘI PALAMIȚI. O RADIOGRAFIE BIOGRAFICĂ ȘI TEOLOGICĂ	115
1. Teologi antipalamiți	118
a. Varlaam din Calabria (1290–1348) – „agnosticism teologic”	118
a.1. Metoda gnoseologică în teologie	122
a.2. Supralicitarea axiologică și soteriologică a științelor profane	125
a.3. O concepție antropologică eronată despre îndumnezeire	129
a.4. Lumina taborică este creată și inferioară inteligenței	132

b.	Grigorie Akindynos (1300–1348) – discreditarea „calității patristice” a teologiei energiilor ființiale și necreate	133
b.1.	Palama nu a înțeles raportul cauzalitate (divină)-efect	137
b.2.	Palama concepe un Dumnezeu cu accidente	140
b.3.	Acuzația de diteism	141
c.	Nichifor Gregoras (1291/1295–1360/1361) – relativism dogmatic și agnosticism teologic	143
d.	Prohor Kydones (cca. 1335–1370) – teognosie radicală și „intruziune” tomistă în Bizanț	147
2.	Teologi palamiți	150
a.	Filotei Kokkinos (1300–1377) – imnograful și teologul energiilor necreate și ființiale	150
b.	David Disypatos – monahul intelectual isihast	151
c.	Ioan al VI-lea Cantacuzino (1296–1383) – bazileul și monahul isihast	152
d.	Nicolae Cabasila (1322–1391) – „palamitul umanist”	156
IV.	DISTINCȚIA-UNITATE ÎNTRE FIINȚA ȘI ENERGIIILE NECREATE ȘI FIINȚIALE. TEOLOGIA PALAMITĂ CA DEZVOLTARE AUTENTICĂ ȘI DINAMICĂ A TRADIȚIEI PATRISTICE	163
	Preliminarii	163
1.	Tradiția vetero- și neotestamentară – paradoxul/antinomia vederii/nevederii lui Dumnezeu	166
2.	Tradiția patristică – energiile ființiale și dumnezeiești plasate pe un fundal hristologic și cosmologic	171
a.	Clement Alexandrinul (150–215) – apofatismul ființei și al numirilor dumnezeiești	172
b.	Sfântul Atanasie al Alexandriei (295–373) – distincția între necreat (ființa) și creat (produsul voinței veșnice)	174
c.	Sfântul Vasile cel Mare (330–379) – numirile dumnezeiești, manifestarea catabatică și energetică a lui Dumnezeu înspre creație	180
d.	Sfântul Grigorie Teologul (329–390) – <i>theologia</i> și <i>theoptia</i> , evidențe ale distincției între ființa și energiile necreate și ființiale	197
e.	Sfântul Grigorie de Nyssa (331/341–394) – „spatele lui Dumnezeu”, taina agapică a energiilor necreate și ființiale	200
f.	Sfântul Ioan Gură de Aur (344/350–407) – gnoseologie sincatabatică	206
g.	Dionisie Areopagitul (secolul al V-lea) – ἐνώσεις și διακρίσεις/πρόοδοι/δυνάμεις, <i>theologia</i> și <i>oikonomia</i> în Dumnezeu	208

h. Sfântul Maxim Mărturisitorul (582–662) – teologia λόγῶν-ilor, antecedent al teologiei energiilor necreate și ființiale	219
i. Sfântul Ioan Damaschin (655–745) – „Palama înainte de Palama” . . .	233
j. Sfântul Simeon Noul Teolog (949–1022) – terminologie explicit disonantă și teologie implicită a energiilor necreate	237
k. Ieromonahul Ierotei (secolul al XIII-lea) – „înainte-mergătorul teologiei palamite”	242
V. DOCTRINA ENERGIILOR NECREATE – TEOLOGIA DĂRUIRII LUI DUMNEZEU OAMENILOR	
1. Dimensiunea filosofică a teologiei palamite	248
a. Terminologie aristotelică și conținut teologico-duhovnicesc – categoriile οὐσία, πρὸς τι, τὸ ποιεῖν în teologia palamită	248
a.1. Categoria οὐσία – dimensiune antinomică	249
a.2. Categoria πρὸς τι (relație/a fi înspre ceva) – realitatea anaforică a ființei.	254
a.3. τὸ ποιεῖν este categoria intrinsecă a energiei/lucrării înspre creație.	256
b. Neoplatonism și teologie palamită – emanație și enipostazie	257
c. Tomism și teologie palamită – har creat/necreat și problema <i>theoptiei</i> în eshatologie.	261
d. Augustinism și teologie palamită – antropologie triadologică	267
2. Dimensiunea doctrinar-teologică a energiilor ființiale și necreate ale lui Dumnezeu	272
a. Energiile necreate și ființiale în triadologie	275
a.1. Raportul ființă-energii ființiale	277
a.2. Simplitatea dumnezeiască – „Dumnezeu se împarte în chip neîmpărțit”	283
a.3. Raportul ipostasuri-energii ființiale și necreate	285
a.4. <i>Filioque</i> și energiile necreate și ființiale.	293
b. Energiile necreate și ființiale în context antropologic – îndumnezeirea, dar suprafiresc al lui Dumnezeu, Care este lumină și Se vede în lumină, și dimensiunea holistică a participării omului la ea.	297
b.1. Dumnezeu este ἀμέθεκτος și μεθεκτός.	304
CONCLUZII.	309
Note	315
Bibliografie	551
Indice tematic	619
Indice de nume	623

I. PERSONALITATEA DUHOVNICEASCĂ, TEOLOGICĂ ȘI CULTURALĂ A SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA

Sfinții, datorită viețuirii lor în Hristos, sunt ca o epifanie a lui Dumnezeu pe pământ. Viața lor este o irumpere a dumnezeiescului asupra pământescului. Sunt oglinda deplină a stării de îndumnezeire, rezultate din metabolizarea autentică a harului Duhului Sfânt în viața lor. Existența lor este o fulminantă pledoarie pentru autenticitate, plenitudine și, mai ales, trăire a vieții lui Hristos, prin Taine și asceză purificatoare de patimi și de tot ceea ce denaturează, degradează omul în configurația sa duhovnicească, de făptură creată după chipul și asemănarea Lui. Sfinții sunt manifestul fulgerător și persuasiv al adevărului că viața merită să fie trăită la altitudinea existenței în har și cu intenția precisă de a coborî Treimea în sălașul de lut al ființei noastre.

Viața-Dumnezeu – care ne inundă, ne copleșește, ne împlinește, ne transfigurează, ne înalță spre contemplațiile Frumosului și ale Binelui – se cere a fi mărturisită, fiindcă mărturia a ceea ce trăim și experiem pălește în fața oricărui discurs abstract despre viață. *Mărturia este viața noastră și viața noastră este o mărturie.*

În aceste coordonate ale mărturiei unei vieți împlântate în trăirea Duhului îl găsim și pe Sfântul Grigorie Palama, strălucit teolog al experienței, trăitor în lumina fulgurantă și iradiantă a Duhului Sfânt, cinstită „trâmbiță în chip armonios strălucitoare a teologiei”¹ și „fiu al dumnezeieștii și neînseratei Lumini”².

1. Repere biografice³

Sfântul Grigorie Palama s-a născut în „Cetatea-Împărătească a Constantinopolului”, în anul 1294/1295. Anul nașterii Sfântului Grigorie Palama este calculat în funcție de anul morții acestuia. Anul morții sale, 1359, în 14 noiembrie, este acceptat de către majoritatea cercetătorilor. Părintele Stăniloae calculează anul morții în felul următor: „anul acesta se deduce din datele ce ni le comunică Filotei. După acesta, Grigorie Palama a murit în vârstă de 63 de ani și după 12½ ani de arhierie (Δ. Τσάμης, Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου, Λόγος, Thessaloniki, 1985, pp. 563–564: „τρία μὲν ἔτη καὶ ἑξήκοντα τὰ πάντα συγγεγονυῖαν τῷ συμφύτῳ σαρκίῳ δυοκαίδεκα δ’ ἐκ τούτων αὐτῶν κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας”), la sărbătoarea Sfântului Ioan Gură de Aur, după-masă, cu alte cuvinte, în ziua de 13 noiembrie. Arhiereu a ajuns în 1347, prin mai-iunie, când a fost hirotonit mitropolit al Tesalonicului de către patriarhul Isidor al Constantinopolului. Socotind, din mai-iunie 1347, 12½ ani, căpătăm, ca dată a morții, numai bine 1359, luna noiembrie. Dacă subtragem din aceștia 63 de ani, căpătăm ca an al nașterii 1296 sau (ceea ce-i foarte puțin probabil, dată fiind exactitatea lui Filotei) începutul lui 1297”⁴.

Acest calcul este unul facil, dacă nu ținem cont și de alte mărturii care ne-ar ajuta la stabilirea exactă a datei morții Sfântului Grigorie Palama. Astăzi, ipoteza aceasta este infirmată de alte documente și mărturii, care schimbă, funciamente, data morții Sfântului Grigorie Palama. Cercetările recente nu mai par să rezoneze cu anul morții sugerat de către Filotei Kokkinos în *Encomionul* său. Rămâne totuși o enigmă această inexactitate – pentru unii presupusă, pentru alții sigură.

Antonio Rigo, într-un studiu extrem de consistent despre canonizarea Sfântului Grigorie Palama, demonstrează exemplar faptul că *anul morții Sfântului Grigorie Palama este 14 noiembrie 1357*⁵.

A fost primul copil al unei familii distinse⁶ prin evlavie și poziția înaltă pe care o ocupa în societatea bizantină a acelei vremi. Tatăl său, Constantin, senator și consilier personal al împăratului Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328), se bucura de o deosebită admirație și considerație din partea acestuia. Acest fapt se datora

faimei virtuților lui (...). Iar el, admirându-l cât nu se poate spune pe bărbatul acela pentru îndrăzneala, cugetul și înclinația naturală față de virtute, îi mărturisea [împăratul, n.n.] o mare recunoștință pentru bunăvoința și folosul arătate și-l socotea cu înflăcărare vrednic de cele mai mari cinstiri și demnități, punându-l în toate înaintea tuturor, chiar și a rudelor lui de sânge, din pricina curăției sufletului său și pentru că privea numai spre frumos și spre Dumnezeu⁷.

Bucurându-se de o asemenea reputație, „împăratul l-a ales să fie părinte și dascăl al nepotului său [Andronic al III-lea Paleologul, împărat bizantin între 1328–1341, n.n.] în cele ale virtuții, educației sufletului și îndreptării purtării”⁸.

Părinții – Constantin și Kalloni – Sfântului Grigorie Palama au avut o grijă deosebită în a le inspira copiilor lor – frații (Macedonie și Teodosie) și surorile (Epiharis și Teodota) – dragostea pentru cele duhovnicești, concretizată în ambianța unei vieți de familie cu puternice nuanțe monastice și în convorbirea cu monahii, dascălii și părinții duhovnicești care coborau în cetatea Constantinopolului⁹.

Constantin Palama a murit în 1301, când Sfântul Grigorie Palama avea doar șapte ani. Iminența morții lui Constantin Palama declanșează în sufletul soției, Kalloni, panică și lipsă de orizont cu privire la viitorul copiilor. Dorința ei era ca, după moartea lui Constantin, familia să intre sub protecția sigură și familiară a împăratului Andronic al II-lea Paleologul. Această atitudine de fragilitate duhovnicească este aspru criticată de tatăl Sfântului Grigorie Palama:

întrucât se uita la favoarea și înclinarea împăratului față de el, a venit și l-a rugat să ceară de la acela purtarea de grijă și protecția copiilor lor. El însă nu numai că nu s-a învoit cu cele spuse, nici nu s-a arătat învins ca un om de îndurărilor părintești, dar i-a spus că a rostit lucruri nedemne de gândirea lui de până acum și de virtutea lui din copilărie. „Căci eu nu îmi las copiii acestor împărați pământești și partinitori (ἐπιγυεῖοις καὶ μερικοῖς τούτοις βασιλευσιν), ci Stăpânei a toate, Maica Împăratului cerurilor”, a zis el, privind spre icoana Maicii lui Dumnezeu care stătea înaintea ochilor lui¹⁰.

Nu credem că este o exagerare dacă afirmăm că acest moment de profundă evlavie față de Maica Domnului a lui Constantin Palama constituie fermentul și impulsul theotokologiei isihaste a Sfântului Grigorie Palama¹¹.

Tânărul Grigorie urmează cu multă asiduitate și dragoste ciclul studiilor profane (παιδεία τὴν θύραθεν), aprofundând gramatica¹², retorică¹³ și filosofia lui Aristotel. Întâmpinând dificultăți în asimilarea cunoștințelor, Sfântul Grigorie nu începea travaliul engramării informațiilor fără să se închine până la pământ în fața icoanei Maicii Domnului, cerând ajutor prin rugăciune pentru o memorare mai ușoară¹⁴.

În scurt timp, a devenit un reper intelectual și duhovnicesc printre colegii săi de școală, excelând, după cum ne spune biograful Filotei, „în toate disciplinele aristotelice”¹⁵. Însuși marele logothet și savant al vremii, Theodor Metochites, în urma unei dispute publice în prezența împăratului, pe marginea *Tratatelor de logică* ale lui Aristotel, avea să remarce:

Însuși Aristotel, dacă ar fi fost prezent și l-ar fi auzit pe acesta, cred că l-ar fi laudat nu puțin. Iar eu spun că de astfel de suflete au nevoie și astfel de firi trebuie să fie cei ce se ocupă de discursuri și tratate, mai cu seamă de cele filosofice și scrise de acest Aristotel în multe astfel de tratate¹⁶.

Episodul amintit s-a petrecut atunci când Sfântul Grigorie Palama avea 19 ani (1313). Martin Jugie se îndoiește de autenticitatea acestui detaliu din biografia Sfântului Grigorie Palama, avansând opinia că „Filotei a avut grijă să ne spună că îl studiasse pe Aristotel, fără îndoială pentru a răspunde adversarilor lui Palama, care aduceau în discuție insuficiența sa pregătire filosofică, sau celor care îl acuzau de neoplatonism”¹⁷.

Este aproape superfluu să demonstrăm injustețea și parțialitatea acestei aserțiuni¹⁸ exprimate de pe poziții vădit confesionale. Atitudinea ostilă ulterioară față de științele profane nu poate fi interpretată ca un dispreț față de acestea, ci, cel mult, ca o formă de explicitare a inutilității lor soteriologice, în contextul în care Varlaam stabilea un echilibru al balanței axiologice și soteriologice între științele profane și înțelepciunea dumnezeiască, adică revelația¹⁹.

Însuși Sfântul Grigorie Palama ne oferă informații despre educația sa profană, care includea și studiul gramaticii și al retoricii:

De mult timp am părăsit studiul amănunțit și emulația literelor. Nu este nicio problemă dacă îmi compun tratatele fără arta [literelor], asta deoarece cartea nu este trandafir, liră sau trompetă, care, pe de

o parte, emite un sunet frumos și pătrunzător, iar de pe altă parte, formează, printr-o suită bine ritmată și prin schimbări de forme, de-a lungul unor variațiuni de ton interioare, o melodie armonioasă, pentru a da frumusețe, prin toate acestea, discursului. Frumusețile atice, farmecul și uniformitatea termenilor împodobesc ca niște flori pajiștea de cuvinte; dacă eu nu m-am folosit de aceste măsuri, chiar dacă în mod nativ îmi place să glăsuiesc frumos, este o dovadă că am ajuns să scriu din necesitate, și nu pentru a demonstra ceva [lumii]²⁰.

Încă din vremea în care se îndeletnicea cu studiile profane, Sfântul Grigorie n-a încetat să-i întâlnească pe monahii isihăști care coborau în cetatea Constantinopolului. În acest sens, avem consemnată o mărturie potrivit căreia, printre acești dascăli într-ale isihiei și trezviei, se afla și Sfântul Teolipt al Filadelfiei²¹:

Împreună cu alții, aceste lucruri îl învăța pe Grigorie chiar și Teolipt, acel mare luminător al Filadelfiei, care coborâse sau urcase (μεταβὰς ἢ αναβὰς) din acea sfântă isihie și sălaș al sfințeniei la sfânta ocârmuire (εἰς τὴν ἱερὰν προστασίαν); acesta i-a fost părinte și mistagog în cele mai bune încă de pe timpul părinților lui. Călăuzit fiind de acesta, în chipul cel mai bun, în sfânta trezvie și rugăciune a minții (εἰς τὴν ἱερὰν νῆψιν καὶ τὴν νοεράν προσευχήν), a ajuns în chip minunat la deprinderea ei, încă petrecând în tumulturi și în lume²².

Această informație a lui Filotei Kokkinos poate fi corelată și întărită de mărturia personală a Sfântului Grigorie Palama din *Triade I*, 2: 12:

Chiar bărbații care au trăit cu puțin înainte de noi și care s-au dovedit a fi în puterea Duhului Sfânt ne-au predat acestea prin propria lor gură (ταῦθ' ἡμῖν διὰ στόματος οἰκίου παρέδοκαν). Cunoști doar pe teologul acela laudat între noi, cu adevărat teolog (ἀληθῶς θεολόγον) și văzător prea sigur al adevărului tainelor lui Dumnezeu, pe cel cu numele care a fost într-adevăr „dăruit de Dumnezeu”, ai auzit de acel Teolipt, întâiul-stătător al Filadelfiei, care, din această [cetate], ca dintr-o candelă a luminat lumea (...). Noi am vorbit cu unii dintre sfinții aceia personal/față către față și ne-au fost dascăli (αὐτοπροσώπος ὠμιλήσαμεν καὶ διδασκάλοις ἐχρησάμεθα)²³.